

Agi danez zenbaitek uste du izkuntza bat estudiatzea, alde batetik, eta izkuntza baten alde jokatzea itzez edo eskribuz, bestetik, elkarren etsai ta kontrakoak direla. Bi lanbide oriek zearo berezita egon bear baldin badute ere eztirudi elkarren etsai direnik, laguntzaille baizik.

Katalanen jokabidea jarri du eredutzat eta aiek izkuntzaren bereizkuntzen ezagutzeari opatu dizkioten lanak.

Linguistak bere gauzetan eztira balioarekin ari, baizik gauzak ola dira edo ala dira, ori garbitu nai dute.

Lurralde aundi bat dago, Nafarroa, euskalki ta izkera ezberdiñak dituen eta oso ondo ezagutzen eztitugunak. Etzaio Nafarroako izkerari Gipuzkoa ta Bizkaikoari aifia arretea eman.

Eta gaurkoz bukatu da.

Biaramonetan 10 1/2-etan jarraitu zen eta maipuruak Victoriano Gandiaga Aitari eman dio itza.

ARANTZAZUKO FOLKLORE-GAIEN BILTZEAZ

Yaunak:

Au da Euskaltzaleen biltzar onetarako ezarri deusten saila. Geienean be, gaurdañoz, gai oni buruz egin izan dodanaren barri emon al neikizue bakarrik orain, lan au asi barria dot ba. Baileiteke, oraingo, emen damotzuedazan yakintza-gai geienak, Barandiaran eta Azkue jaun agurgarrien *Eusko-Folklore* eta *Euskalerrriaren Yakintza* bilduma bikaiñetan batuta egotea, nik ez dakit, eta ez dot euki ikusteko aukerarik. Gaiok artzean, zintzoa izan gura izan dot, bai ipuiñeri, bai esaerari dagokienez, dana berbaz berba yasoez, al izan dodan neurrian. Nik noizik bein esango dot zeozer, neurea dala yakin araziz. Gaiok bilduten A. Villasantek eta A. Bilbaok eta lagundu izan deuste. Oraintxe esango dot bein betirako: Emengo batzuek gipuzka-da ugariz egiten dabela berba. Ez dodaz lan onetan zati bakoitzari buruz batu izan dodazan gai guztiak sartuko larregi baiño geiago luzatu ez naiten. Gaiok Arantzazun bakarrik eta aurton batuak dira.

1 - Arantzazu

a) *Antxiñako Arantzazu.*

“Antxiña iru benta edo etxe bakar bakarrik ei eguan Arantzazun: Arrikruzko bentie, etxe au zan Arrikruz-garaikoa; Gezaltzako bentie. Lazaro bizi dan etxie, ta Arantzazu bertako bentie” (Vicenta Ugarte).

“Gezaltzan, Ama Birjiñia agertu baiño lenao, egoten zala komentua esaten euen. Oin be. Elizgaiña esaten xako Lazaron etxe atzian daon tontortxuari”. (Ignacia Erostarbe).

“Ama Birjiña agertu zanean, zazpi etxe zeuden emen: San Juan, Arrikruzten bi, Albixuri bat, Gezaltzan bi eta Errotea, etxea bakarrik, iñor etzan bizi Errota-etxean”. (Felix Ugarte).

“Arantzazuko Ama Birjiñiaren eleiza, Oñatin pentsau eben eitie, eta zurak Oiñatira karreteruak ekarri, eta illunkaran Oiñatin gelditu, eta urrengo goizian Arantzazun agertuten ziala. Ta iñok ikusi ez zeinek ekarten zituan edo zelan etorten zien. Ta Uribarri-beien dago baserri bat Urtiaga deritxona, ta gau baten, gizon bat jarri zan Urtiagako ate ostian ia iñor pasaiten ote zan material orrekin, eta begixa ate zuloan ipiñita begira eguala, entzun eben bidian esaten: *Aida, Zurixa; aida, Gorrixa. Ate ostian dauan orri, galdu bekixo begixa*. Eta gizona tuerto gelditu ei zan”. (Estefania Arregui).

“Ama Birjiñia nola arkaitz artean agertu zan, Gomistegitik Kortakogaiñera asi ziran tronkuak ekarten, karriotan, obra egiteko. Baiña okerrak pasaiten ziran beti. Gero asi ziran Arantzazun egiten, eta an samur egin zuten”. (Félix Ugarte).

“Arantzazutik Gezaltzara eldu orduko, koba bat dago kamiño ondoan. Andik urteteban Gomistegirantz Arantzazuko antxiñako kamiñoak. Gomistegitik Peñakulo zarrera, Gurtzipiziora...” (Félix Ugarte).

b) *Emengo gentearen jatorria.*

“Auzo ontara Uribarritik etorri zan jenterik geiena”. (Félix Ugarte).

“Au, Uribarri-goixa da. Emengo jentia Uribarritik gora etorrixa dala asateuen lengoak”. (María Ugarte).

“Arantzazuko jentia geitu zanian, independenzia eskatu eben gaurko naziño barrixak bezela. Uribarritarrak ez dira oso gustora etortzen Arantzazuko bideak arreglaiters”. (Ladislao Odriozola).

c) *Otsuak ziranean.*

“Otsuak ziran garaixan, gauetan, egurrak pillatu ta suak eiten en”. (Andrés Lizarralde).

“Otsuen bildurgarrixa, sua izan biar dau”. (Graciano Anduaga).

“Su einda, euren ardixakin an egoten zian gauean. Goizian pentsaiten euenen, onezkero eztala etorriko otsorik, bi illinti artu, ola, alkarri pegauta, ta sendarik billauten ezeuen lekuan, putz einda, argi txabola bidea topau eiten eben. Arrikruzko Miel-ipur-

di ta zepuakin otsuak arrapaiten ibiltzen zian". (Andrés Lizarralde).

Otsuak arrapaitea orduan sailla zan. Otsuak egunian eun legua egiten omen ditu. Eta gabian illentixakin ibilli biar otsuen bildurrez". (Graciano Anduaga).

d) *Baltzak Arantzazun.*

"Gure aita jaunak amasei amazazpi urte eukan baltzak Arantzazuko elizea erre ebenien. Gero Sindikan emoten eben mezie. Sindika, granerua zan, amarrenak hatutzen eben an". (Claudio Zurutuza).

e) *Santi Kurtz.*

"Santi Kurtz abadiak be, Karlisten gerratean, emen, Beillotzan, euki eban ostatua. Usaiña artuta eukien baltzak emen egoten zana eta Albitxuriraiño eldu ziran, baiña ona etziran allegau, bestela kiskaldu egingo eben Beillotza". (Claudio Zurutuza).

"Nire aita Santa Kruzen asistentea zan. Santa Kruz de Kanpo (?) ta beste toki askotan ibilli zan berakin. Urbixan, paliza aundixak emon eta artzai bat fusillau eban Santa Kruzek, zelatari zala ta". (Félix Ugarte).

f) *Orain berrogei urte.*

"Gure denporan baserritarrak bizimodu latzagoa. Saldia, artua ta esnie —edo obeto esateko tremesa ta esnie— ori zan gure jana. Oingo denpora ohea. Kafia zelakua zan be jakin barik il ziran orduko zarrak.

Orduan, baserriko neskatillak, meza liburua irakurtzeko lain ikasi ezkeru, naiko zan. Eskribiduten ikasterik, pentseu be ez. Mutillak pitiin bat eskribiduten, soldadu joaten diranean karta batzuk eskribiduteagaitik. Mezatara ta eskolara Uribarrira joaten giñan. Abadie Arrikruzkoeki, agiri ezpaziran, itxoin egiten ostien eta orregaitik urtian imiñia garixe (iru zelemiña) emoten xakon, eta beste peseta bat diruan. Ori San Agustiniñen egunian izaten zan. Arrikruzkoak Urtiagaiñen agerketan ziranien, azkeneko kanpaia jo, ta antxintxika joan biar gero, ta abadia barrez". (Vicenta Ugarte).

g) *Orduko jantziak.*

"Gizonezkuen jantziak lenao praka zurixak ziran eta alkon-daria be zurixa ta txapela azula eta elizarako txaketa azul motx-motx bat. Eta emakumienak: gona gorrixak, abarka-kaltzak zurizurixak, txaketa zuri bat ganiñen ta pañuelo zurixa buruan". (María Ugarte).

h) *Emengo bizi-modua.*

“Emengo bizi-modua izan da etxeko lanak, mendi-ganauak eta ardixakin; ta libre dauan jentea dana ikaskintzaa. Arta zui-
ketan da liñugintzan ibiltzen zian lenao. Gero sorgiñ-afaixa eiten
euen: emakume bakoitzak ekarteuan pitxarkada esniakin eta gaz-
taiña erriakin afaldu ta antigualeko kanta zarrak kantau ta pan-
dero zar bat baeuen jo ta dantzalditxu bat egin ta bakoitza bere
etxietara”. (Ladislao Odriozola).

II—Egualdixak

“Guri asko ardura deusku egualdixen gora-berak”. (Andrés Lizarralde).

a) *Kuarta tenporak.*

“Kuarta tenporetan igerketan dogu, batez be, etorriko dan egualdixa.

Kuarta tenporetako azkenengo gabaz egiten daben aiziak arek irauten dau urrengo iru ille-betean. Kuarta tenporak iru egune-
kuak izaten dia. Eta gero atzeneko egunian, zapatuan, egoia gel-
diketan bada, iru illabeteko aizea egoia”. (Jesus Kortabarria).

b) *Aize-zainketan.*

“Lenago, Gabon gabaz, aize zainketan egoten ei zian, Gabon gabeko aiziak ba, arek irauten euela Martsorarte ta, urrengo kuar-
ta tenporak arte irauten euela ta. Batak sorta abarra suai emuten iutsan eta beste anaixak, etxaburura joan ta, keia zainketan iuen. Keiak bera eiten baeuen, txalo jo: —*Ontxe etxaukoi kuidaurik!* Eta gora eiten baeuen: —*Ontxe galdu gaituk!* Orduan ego aizea agertzen bazan, txalo jo ta sukaldea etortzen zan aizea zainketan euana eta geo botakada bat ardo edaten euen. Nik siñisketan dot gaiña ori, zeatik ganauentzako jan gutxi izaten euen ba, eta arek, sikeran egualdi onen esperantzia emon. Lengo areik ostikada asko artuta bizi zian emen”. (Francisco Zurutuza).

c) *Beste igar-bide batzuek.*

“Lenaukuak, laiñuak Aizkorri aldera xoiagak eta eurixe ein bixok, eta igarri eiten otsain”. (Francisco Zurutuza).

“Izarra joaten dan kontrako aizea etorten da urrengo egu-
nean: izarra nortera joaten bada, norteko aizea urrengo egunean;
surrera joaten bada, surreko aizea urrengo egunean”. (Juan Miguel Elorza).

“Ganau guztixak egualdixai antz emoten xaue. Mendixan, egualdi ona badator, alperrik izan eurixa, beti eiten dau gora. Eta txarra badator, bera etorten da ganaua”. (Ladislao Odriozola).

“Goizeko ezkurrixa (edo ozkarrixa), illuntzeko iturrixa”. (Maria Ugarte).

“Anbotoko seiñoria ikusten danian, laster izaten da eurixa”. (Maria Ugarte).

“Barikuko trumoiak, zortzi eguneko ekaitza”. (Ladislao Odriozola).

d) *Illegunak.*

“Illegunak, igarteko egunak dira. Agostuaren lenengo amabi egunak izaten dira. Agostuko lenengo eguna Ilbeltzai tokaiten xako. Agostuko lenengo eguna nolako, Ilbeltza alako. Agostuko lenengo eguna ona eiten badau, Ilbeltza ona eingo dau. Ta gero, Agostuko bigarren eguna Otsailai tokaiten xako, irugarrena Martixai ta ala saillian. Oneik dira Agostuko illegunak. Oneik esan eiten diran gauzak dira”. (Ladislao Odriozola).

III - Oiturak

a) *Gabonez.*

“Gabon gabeko illintixa arteixan ipinten da urrengo urteartian. Zertarako eztakit, baiña kostunbre zarra da-ta eifñ eiten dogu, arteixan gaitzik izan ezteifñ”. (Ignacio Vergara).

“Nativitete egunian, aguardientia opillakin, orixe izaten ei zan. Ta gure gurasuek esateuen oingo gazteak beste gauza on asko jateko baiño ilusiño geixau eukiten euela orixe artzeko”. (Estefania Arregui).

b) *Idulenzia egunez.*

“Idulenzia egunean —Bariku edo Ostiral santu eguna da— azitarako artua aletu, arjorik izan ezteixen. Idulenzia egunean artua aletu ezkerro, ezta arjorik izan be eiten. Bestela artuak Urri inguruan ba, ar orrek ebaita jausi egiten dira.

Idulenzia egunean esnia daukain ganau danari pitintxu bana kentzeko lenagoko kostunbria, esne utsitu ezteixen. Familixak danak probaiteko, ardixai be bai, lenagoko usaixua da”. (Juan Miguel Elorza).

c) *Etzaixua.*

“Etzaixua gaitz bat da, buruko arra. Eiten xakon ardixai, akabau eiten danian, aren burua, arteixan erdi-erdixan sartu ta geixago eitala izaten gaitz ori esaten daue. Gue amandreak, ardi bat akabau zanian, neurtu txabolía ta erdi-erdixan burua enterrau eban ta geixau etzan izan gaitz ori. Ondiok an dao potolotxua”. (Juan Miguel Elorza).

d) *Ganauen gaitzak kentzeko.*

“Ganauen gaitzak kentzeko, kare letxeria ta zotala botaeiten xate ormai. Bei bat gaixotuten danian a osaketako, San Juan bedarra ipinten da beian bai, ta aren lurruna artu daixela”. (Andrés Lizarralde).

“Ganadurik gaixotzen danian, San Juan bedarren lurruna, liñasixa egosita sartu, eta, katuan uliakín, urdai-gizena emoten xate”. (Ladislao Odriozola).

e) *Beste oitura batzuek.*

“Ganaua neurtzekuan, eiten da, kordela artu, ta, tak, tak, guutzia egin kordelakin, ta mun egin kordelai, ta *nee begizak ezteixola gaitzik ein* esaten da”. (Juan Miguel Elorza).

“Trumoiak diranean, San Juan bedarrak sutara bota ta erre, ta Santo-kristoa bentanara atara eiten dogu, oreixak pasaeitiaití, okerrik ein ezteixen, guri lenagokoak erakutsita”. (Andrés Lizarralde).

“Gaixak —garitxoak— sendaketako, txakur aundiaz edo iortzi gaixa, Aita-gure bat errezaú, diruakin gurutze bat egin ta Kurtzipizioko ermitara botaten da. Orregaitik dauko ango Santo-kristoak *Kristo de la verruga* izena”. (Julián Madinabeitia).

“Katu bat kanpotik ekarten bada, gelatxuan —laratzean— iru buelta emon sakuan, edo buztanetik elduta, etxean gelditu dein eta etxekua izan dein”. (Ladislao Odriozola).

“Lenao katillu batekin ur bedeinkatua, Pazko ura edo, botaten zan arteixan ta ituan. Etxeko aita jaunak eiten zituan orrek bedeinkaziñuak.

Ardixak ume-ondokua bota daixen sagar-biboren ura egosita emoten dostegu.

Txala jaixoten danian, lenengo Ebaikotzean eiten xako etxe-ko señalia.

Amairu lagun mai baten jaten jarri ta batek aldeiten ikusita nago ni, puntu txarra dala ta”. (Ladislao Odriozola).

“Txitak ataraiteko arrautzak dones ipiñi biar dia, emeretzi edo ogeita bat edo, bein be ez pares”. (Rosalito Odriozola).

“Pastorearen lutua da ardiari txintzarria kendu”. (Julián Madinabeitia).

IV—Esaerak

“Batek lan asko daukanean: *Bai, badaukot neuretzako ain lan. Ein biot labe-sua, ein biot puxetia, ta Bitoixatik biajia ta iru ardatz goruetan*”. (María Ugarte).

“Aize aundixak, arbolak ausita eiten dituanean, lenaoko eseria da: *Ba... il da eskribau, letrauen bat edo gizon gaiztoen bat il da. Ori kondenau da. Oin beste mundutik aik biaketan ditun aiziak dituk oneik*”.

Lenaoko zarrak txoixa bentanara etorri ezkerok: *Ene, emen aingerua! Au aingeruen bat edo purgatoixoko animen bat da. Onek badakar zerbaiten abixua*.

Bentana biko argixakin edo itzal bi batek eiten ebenian, *au nobedade txarra da* esaten eben. Batek itzal bi ein ezkerok txarren bat etorriko da, edo ondoren txarren bat ekarriko dau”. (Ignacia Erostarbe).

“Muskerrak ainka ein ezkerok, zazpi erriko kanpaiak jo ein biar izaten diala esaten eben lenao”. (Ladislao Odriozola).

“Ebaikotzean sekula ez dala moztu bear azazkalik be esaten da”. (Rosalito Odriozola).

“Ebaikotzean jaixotakuak, zelebren samarrak izaten ei dia. Moldakaitzei, *zu be Ebaikotzean jaixotakue izango zea*, esaten doste.

Ardixakin Mendiko etxabolara juteko beintzat Ebaikotza ez, Martizena ta Ebaikotza ezziala onak esaten dauc.

Ezkondu, Ebaikotzean ez, ta illen amairuan bez”. (Ladislao Odriozola).

“Oillarrak gabeen ordua eldu baiño lenago joten badau: Ene, nobedadeen bat bada munduan edo zerbait pasaiten da, okerren bat pasaiten da oillarrak ordu orretan joteko. Oillarrak beti jotzen dau bere orduan: Eguerdixan amabitan, illunkaran be bere orduan bai, eta goizaldeko ordubitan”. (Ignacia Erostarbe).

“Oillarrak ordutik kanpora jo ezkerok, ba, famelixa artian, ba, nobedade txarren bat izaten dala esaten da. Ta oillarrori ganea zaldu, kendu eiten da orrixen billurrez”. (María Igartua).

V - Bildurgarrixak

Oarra: Beste munduko *genio, espíritu, manes* ta olakoerí emen *bildurgarrixak* deituten iake.

“Óingo aldian bildurgarrixak lenao asko izaten zian”. (Luis Zurutuza).

a) *Sorgiñak*.

“Gabian berandu ibilli ezkeró sorgiñak urtetan euela, ori sarri entzuten gen. Orrek emoteuen bildur ori, ta etxera erretiraiteko bildur geitxuago egoten zan, sorgiñak arrapau exeixen”. (Estefanía Arregui).

“Ógei ta amar bat urte izango dia. Gure nagusiena Arabatik etorren gabaz. Eta an Gezaltzako lizunian, puxetia joten ei egozan sorgiñak eta etxera etorri zanean, ordubietan, ondio lo zaozai? Puxetia joten dabiltz Gezaltzan”. (Ignacia Erostarbe).

“Emen, esateuen, sorgiñak erropak joten ibiltzen ziala goize-tan ta egun sentian ezkutau eiten ziala. Eta erreka orrei sorgiñ erreka esaten xako”. (Jesús Kortabarría).

“Sorgiñak erreketan ibiltzen zian erropak garbitzen”. (María Arregui).

“San Juan errekiari puxeta-leku esten xako sorgiñak bertan puxetia joten ebelako”. (María Santos Maiztegi).

“Gezaltzako lizuna baiño goratxuago dago sorgiñen puxeta-arrixe. Lapitza da, kuadrada, erreka erdixan dago. An joten ei dabe puxeta lizuneko sorgiñak”. (Simón Arregui).

“Arren, *demonios*, esan da, igurtzi bat emon-da joaten zian sorgiñak, *sasi guztixen ganetik, odei guztixen azpitik* esate eb-nian”. (Rosa Igartua).

“Baserrí baten egozan andra gizonak eta kriadu bat. Andra gizonak sorgiñak ziran. Mutilla, beti, gauero, lotara bialketan eben. Egun baten gogoak emon eutsan zainketako zer egiten eben. Urunakin zuri-zuri ein bixek, andria ta gizona, katuen moduen jarri ta gizonak andriari: —*Zuk zer gura dozu, lañuen ganetik edo azpitik?* —*Nik azpitik*. Gizonak: —*Nik ganetik*. Orduan bixak tximiñixan gora igo eta geixago iñok etzituan ikusi. Eta gero gizona otzak gogortuta eta andria narrakin ebaita. Urrengo goizien lengo moduan danak ezer pasau ezpalitza bezela”. (Simón Arregui).

“Sorgiñak asko izaten ei zian. Bein baten bik, batak etzala sorgiñik eta besteak bazirala. Baxoian ezetz esan ebana gabaz bere etxera eta alako bide ertzeko zelaixan dana sorgiña! Ingu-

ratu eben gizonori eta ez *giñala ta ez giñala, jakin bagiñala*, kantetan otsain. Gero sorgiñok zenbat ziran kontaiteko, bestela ez otsailla joaten itxiko. Eta kontau ei zituan eta eun da herrogeitamar”. (María Ugarte).

b) *Anbotoko Señorie.*

Oarra: Beste sorgiñak ez euken bakoitz-izenik baiña bai aren nagusiak. Ona izen batzuek: Anbotoko Señorie, Gorgomendiko Señorie, Doña Urraka, Aketeiko Damie, t. a.

“Anbotoko Señorie deabruan alabia zala esate euan gure aita jaunak. Kuadrilla bat lagun ei zian eta bat ezkondu ei zan neska zakar batekin. Beste batek esan ei eban: Gizona! Neska orrekin ezkondu? Neu beintzat ori baiño ederragoakin ezkonduko nauk, diabruaren alabiakin bada be. Ta gero agertu xakon mutil orri ba, neska eder bat eta novixo izan zian ba puska baten ta gero ezkonketak gertatu zianian fan zan elizako ateralño eta gero diabruan alabia ezin sartu elizara eta orduan sugarra eixola ezkutau zan Anbotora eta orduetik esaten xako Anbotoko Señorie”. (María Igartua).

“Gorgomendiko Señoria Anbotoko Señoria bera da. Or oreixak joten dabenien Anbotoko Señoriori Gorgomendira aldatu da”. (Jesús Kortabarria).

Oarra: Batzuek Andarton egoten zala be esan izan deuste.

“Nik entzun izan dot Andarton urten eta sua ta garra Gorgomendira etortzen zala, eta ori orra etortzen zanian, bederatzi bat egunian denpora txarra eiten dabela”. (Andrés Lizarralde).

“Señora ori urte baten Anboton eta bestian Gorgomendin izaten zan. Gabian pasaiten zan, dana sua ta garra ta argi-txipristiña. Onuskuan ikusten zan. Ona etorten zanian denporia txartu egiten zan. Gorgomendin eguanian Uribarri izaten zan kastigauena.

Ari batek mutiko bat jo eban ta mutikoak esan otsan arixari: *deabruak eruango al au!* Ta gero ari ori Gaiztozuloko koban eguan. Gaiztozulo Gorgomendin dago. Eta an Gorgomendiko Señoria izaten zan. Ta an eguan arixen ganian jarrita. Goruetan eguan eta ikusi euan mutikoak zelan eguan. Ta geo joan zan beste lagun batzuekin arixa ataatea soka. Ta Señora orrek lagunak euko zituan koban ta lagunak esaten otsain: —*Eldu akixo al baakixo!* —*Baiña aldian xekok erruria ta apixo.* Kutun bedeinkatua eukan ba mutikoak. Ta mutikoak arixai eldu utsanian alde ein euen Señoriak arixan gaiñetik. Ta besterik ezin egin euenien txuka eiten otsain mutikoari”. (Braulio Beitia).

“Zapatan beera doiala, ezkerretikan dao aiz bat ta an daukala Anbotoko Señoriak bere etxia, entzun izan dogu. Sua ta garra daixola ikusi ein euela ortik Anbotoko aitzera,(an beste koban bat, gordeleku bat euki bear dau Señora orrek), emen esaten zan. Emen jenteak esaten eban Señora ori egoten zala Zapatako koba ortan ta ortik Anbotora pasaiten zala. Sarri entzuten gen: *Anbotoko Señorie, a ibilliko da or denpora txarrak eiteko*”. (Estefanía Arregui).

“Anbotoko Señorie, Anbototik Gorgomendiko Gaiztozulora pastoreak ikusi eben illunkara baten nola etorri zan, ta etorri omen zan sue dariola, erdi etzanda bezela, argi argi ta fara-fara sua galduez ta urrengo egunean artzaiak pentsatu dute joatea, ikusi egin bear zala zer dan ori ta antxe billatu zuten Anbotoko Señora edo sorgin ori ulia orrazketan, ari baten gaiñean jarri ta. Gero artzai batek Aitaren egin omen zuan eta sorgiñak alde eta aria artu omen zuten ta gero aiuntamentuagana mirari orren parte eman zuten. Gero kurtze ori jarri zutela esaten dute ta meza emateko tokia. Gero aiuntamentua etortzen zan koba ori bedein-katzera”. (Julián Madinabeitia).

“Anbotoko Señori oi be ikusi ta gauz. Bera da, neska gazte baten figuria dauko, nik birritan be ikusiot neuk pe ta. Sua ta keia botaten dau atzea, gaurko aioplanuen antzea. Lenengo Bergaran ikusi neuan estaziñotik onuntz etorrela, goizeko seiretan. Lenengo zaata bat, geo argitasuna ta orduan pasau zan bildurgarrixa. Geo, andik etorrita laster, ementxe tokau xaten ikustia. Orduan, goizian Arantzazura goazela, Andartora joan zan. Lenengoan ikusi neuan figuria zeukan”. (María Santos Maiztegui).

Oarra: Anbotoko Señorie fenómeno meteórico?

“Nik ori ikusi izan dot bost edo sei aldiz. Nire eritxiz da denporiak emoten daben oiñastu bat. Ori azkenez ikusi nebanian, ondio aurtongo Agostuaren bosta zan, Aloñatik Oiñati aldera sartu zan. Ta nik argitasun ori ikusi nebanian, lenago zelan ikusita neukan, bape eznintzan zertu... etxaten niri gauza barri iritxi. Beste bi gizon etozen atzetik bizikletakin ta aek ikusi euenian egin osten ikaragarritzko impresiñoa, eta bata, asko zertu zan ganera, izarren bat jausi zala edo oiñaztarri bat jausi zala lurre-ra! Ni eun bat metro aurrerago niñoian, eta bata zan Ugastegiko semia. Ba, atzetik segidan jarraitu niñuen bizikletakin eta asi giñan izketan, da nik ia ikusi neban a argixa? Baietz, aixe zala Anbotoko Señoria. Lenao esaten geuntzan guk Doiña Urraka. Neuk esan notzan, Ugastegin jaixo ta asi, ta ori ikustera etzan alleau? Batzuk esaten otsailla Anbotoko Señoria edo Damia eta zeamarrak esaten otsailla Aketeiko Damia. Eta guk esaten gotzala

Gorgomendiko Señoria edo Doiña Urraka. Ori zan goizean, bostak amar miñutu gutxiago orixe. Eguan goiza klarua ta ikusteko ederra, goizaro bat ikusteko ederra. Argi ori Aloiñatik San Julián aldera juan zan, itxas aldera. Eta segidan etorri zan —goiza izarra ta egualdi klarua— ta bederatzietako etorri zan odei tormentia tximistakin ta eurixakin”. (Ladislao Odriozola).

“Ondiok Agostuaren lenenguan ikusi neban. Olaixe, amantala luze joaten dan letxe, joan zan oreixa Aloiña parteti orrutz Anboto aldera, metro bat baiño geixau emoteban arek luze. Izar buzanduna joaten dan postura artaraixe. Oreixak joten dabean kontuan eukiten badabe, ikusiko dabe orduan eurok be. Lauterdixak bostak inguruan zan, arratsaldian. Zerua oso illun, baltz eguan orduan orei baltzakin. Aize zakarra baster guztiak aidean tuala egoten da alakuetan. Gure aurrekuak Anbotoko Señoria esaten otsain argi orri. Aitak esaten euskun: —*Ume, an, baxoian Anbotoko Señoria*. Anbotoko Señoria juaten danian, laster izaten da eurixa. Lenengoan barra gorrixa da Anbotoko Señoriori eta urrunean orixa. Andik ona be etorten da atzea be eta oreixa orduan be. Sorgiña arutz doianian oreixa be arutz, eta atzera onutz datorrenian oreixa onutz”. (María Ugarte).

c) *Argixak.*

“Nik bein gauza arrigarri bat ikusi neban, nik ez bakarrik. Negua zan da bakarrik joan nintzan eguna zabaldu garaixan Azpilletatik bera. Oso goiz urten neban nik. Gabon aurretik zan. Derrepente argitu eban. Nire ama urunak pasaiten ebillen. Gero atzera joan zan. Aizkorri aldetik agertu zan. Gar aundi bat zan. Jerentiak esan eban izar bat bajutik joatea zala. Ni oraindik mutikoa nintzan”. (Andrés Lizarralde).

Oarra: Cometa Halley? 1940'ean agertu zan azkenengoz.

“Ni millagrua ikusita nao. Peri egun baten Oñatitik gen-tozen errotako bi anaiekin, Félix ta beste bat. Bagentozen kaletik gora. Gizon bat zan ardaua ta ardaua bear ebana. Denpora txarra eguan. Kortakogaiñera etorri bear ebala arek, orduan tabernia eguan. Etorri zan ta etxequak lo ta ate ondun deadarka eguan. Jausita edo an geldituko zala ta joan, bentakoeri deitu, eta ardaua naikoa emon genion eta etxera eruan genduan. Gero bagentozen Kortako-gaiñetik etxera eta altxarreko denporan nola joten dauen? Alakoixe kanpanilla otsa entzun gen lenengo. Zerena dok au? Ta iru argi ikusi genduzan orduan, ordupatak inguruan. Gu geldi ta eurok geldi. Erreondua argixak azula eukan. Gu billurtu egin giñan. Kamiñu kontratan arantzeta eguan ta iru argixak arantzan gelditu zian geure ondo-onduan. Kamiñua bera artzen dan lekuan

ixungi egin ziran. Negua zan, Enerua. Lazaron txabola onduan agertu ta goiko bide barriraiño etorri. Txakur aundi tamaiñukuak ziran argixok ta bueltea azula. Guk ez genduzan argixok ikusi nai ta eskua ipiñi ta eskuaren aurrekaldean ikusten ziran, guardasola ipiñi ta guardasola be pasau. Len baiño ardua geixago emon geuntzan, baiña gero etxera eruan genduan ta fabore egin geuntzalako edo izango zan”. (Andrés Lizarralde).

“Arek argixak etziran badaezpadakuak, zerbaiten esan naia bauekain”. (Claudio Zurutuza).

“Nik neure denporan argi bat ikusi dot ta ondio ez da denpora asko ganera. Astuaz nentorren ta astua gelditu xatan geldi ta nere buruari egin notsain: Basabotie (= bosque talado) dago emen eta tantaien bat egongo zala aurrian. Ta ekin neutson ba astoai buztanetik itxi ta aurreko aldea joaten kentzeeko ta momentu artan, ra! argitasun bat ikusi neuen. Lenao kurtze bat euen hasuan, ildako batena, ta neure artian pentsau neuen: *Pater noster* bat errezetako”. (Claudio Zurutuza).

“Jose Askazubikoa joan zan mutil bategaz Arabara mutillaren bodarako ardaotara. Etxerakoan bidea galdu eben gabaz, edur asko eguan da. Elurzulon akordau ziran, Artzanburu ta Arriurdin aldean. An egoten ziran egur batzuk edurre atarateko tokixen. Arek ikustean akordau ziran nun egozen. Orduan Ama Birjiñari mezia ofrezidu eutzen euren larritasunien, eta eskuko makillan argixa agertu xaken eta argixa aurrelik joan xaken Urbixako Arbelarko txabola batera. An pasau eben gaba, ta urrengo egunian, Arantzazutik bera, etxera”. (Félix Ugarte).

d) *Diabruak.*

“Gabian amabitatik iruretara, *deabrurik agertuko balitz* esan ezkerro, agertu eiten dala esaten daue”. (Ignacio Vergara).

“Ba, andra batek, askok bezela, esaera bat eukan, ba dirua biarko zan an be eta esaten eban: *Etxon diabururik be gure etxera dirurik ekarriko dabenik*. Eta egun baten uruna eralgiten ebillela oramaixan, eta etorri xakon gizon bat sakukada bat diru bizkarrean eta bizar zurixakin eta oso bildurgarrixa eta aurrean jarri xakon zuti eta esan otsan: *Dirurik biar dozu dirurik?* Eta andrea sustau, eta ezin erantzun. Eta ustu eutsan sakukada dirua aurreko aldera eta ezkutau zan. Andriak ikusi eban bota ein zituanian diruak zirala, baiña gizona ezkutau zanian, diruok astapiku biurtu zian, eta akabo aren diruok”. (Estefanía Arregui).

“Lizartza parian ardi billa nixoian. Ta gaba. Auxe ok mixeixia! Ardixak falta... ta axaixak gabero ito bi. Eta entzun neban arren otsa gero, baiña ibilli ta ibilli ta ezin topau ardirik. *Joiño!*

Diabrurik etxauk orrek topauko dituanik. Eta bertan emakume eder bat bastoiakin, ta geo: *Billautuzu ardixok?* Da, ezin, esan notsan. Baiña nik bildurrez Aitaren kiñau orduko, fixxx, olako zaratan ezkutau zan ta kito. Lañue euan orduan eta geo fixxx joan zanean, laiño guztixak kendu fuera ta gero idargixa garbi. Gero elorri baten ondoan aurkitu nitun ardixok". (Ignacio Vergara).

"Neskatilla bat ei zan okerra. Eta amandriak esan eutsan: *I erungo daben diabrurik ezton aurkituko!* Ta segidan ume ori ezkutau. Eta gero ume ori zotz batzen ikusi gizon batzuk eta pre-guntau eutsen aber nungoa zan. Berak nungoa zan esan, eta be-deinkaziño bitartez sazerdotiek eta erligiosuek eruen eben". (Claudio Zurutuza).

e) *Nikolastarrak.*

Oarra: Batzuek Nikolastarrak diabruak dirala esaten dabe, jentillak dirala beste batzuek.

Kolegialko zubixarena.

"Egun batian gizon bat errekan ur aundixakin ezin pasau ta bere asarrian sorgiñai ots egin otsan: —Emen ez ete da izango sorgiñik o diabrurik zubixa egingo dabenik? Baietz egingo daue-la, goizeko iruretan ollarrak jo baiño lenago. Gizon orrek goizeko iruretako eiten badaue zuixa, bere anima ta gorputza izango zala beretzako. Gero Anbotoko gaiñetik Nikolasek abrailliakin arrixa tiratu, beste Nikolasek artu. —Ahí va Nicolás. Eta bestiak: —Bota Nicolás. Eta bigarrenak irugarrenari: —Ipiñi Nicolás. Eta onek irugarrenak egite han zubixe. Gero gizona larritu egin zan arimia agindu ebalako eta ollarrari eldu ta kukurruku kantau eragin eutsan. Eta olan salbau. Ondiño zubixak arri bat faltau eban aka-bauteko. Gero iru orreitatik batek beste mutil gazte bat tentatu egin eben. Mutil ori estudiantia zan ta ona. Egun baten urteneben pasiora. Gaizto orrek esanotsan: —Kanpoak ederrak daoz. —Bai. —Nik badaukot zaldixak kanpo dana txipituko dabena. Eta bestiak erantzun otsan: —Nik be bai frenuak danari eusteko. Eta joan zan oera, siestara. Esanotsan kriaduari etorten bazan lañorik aguro berari ots egiteko. Kriaduak ots egin otsan: —Señorito, aguro jaiki, egualdi txarra dator. Artu liburutxo bat eskuan eta kaldera aundi bat buruan. Arrixa etorri zan. Kaldera ortara arri guztia bere frenuakin batu eben. Libruakin konjurua egin ta arri guztixa batu. Gaiztoak esaten otsan: —Itxi dak puska baten kanpoari arrixa botatzeko, besteak ezetz, ta danak kalderan batu". (Fakunda Arregui).

f) *Jentillak.*

“Aitzabalen dago gentillen pasiolekua ta andik eskolatxea errotarrixakin batak alde batetik, besteak bestetik: —Ahi va Nicolás. —Venga Nicolás. Amalau milla Nicolás, esateben”. (Jesús Kortabarria).

“Jentil guztxak Nikolas euken izena. Nikolastarrak esaten xaten.—Ahi va Nicolás, artu Nikolas, euren lanian esate otsan batak besteari”. (Ignacio Vergara).

“Arrikruzko lizunean be bi aska daoz arlanduz egiñak eta jentillak egingakoak ei dira”. (Rosa Igartua).

“Narbaxatik zetozen erromesak Mendigain ta Artasotik ta Gallarbekotik. Bat bidian gaixotu zan. Bestiak iges egin eutsen. Bakarrik geratu zan atzera. Aitzabalko puntan argia ikusi ta ara joan zan Arantzazu zalakoan, bide-galduta. Eta an: —*Gabon!* esaban. —*Zer dabik, motell?* jentillak. —*Ba, Arantzazura nuak.* —*Ator onera.* Eldu ta bota eban aitzak bera. Bixen bitartian etorri xakon Arantzazuko Ama bere amantalakin eta artu eban altzuan eta etxakon ezer pasau. Ein otsan Amak millagrua”. (Facunda Arregui).

“Lenaoko aitona zarrak esate-oskuen: Lenao jentillak Oolditzako tontorretik abraillian botatako arrixak diala, Iturbaltzeko armobian daozen arrixak. An arri pillia dao, dana batutako arri libria. Jentillak ondo indartsuak izan biar eben. Ursulako aizgaiñetik eta Astruaako gaiñea errotarrixakin arraara egiten eun aik”. (Ladislao Odriozola).

“Tripa utsak izaten ziala jentillak esate euskuen. Tripa aundixa eukiela bai, eta *jentillik zeuekana etortzen bazaitzue, arrixakin tripan jo, segidan errementau egiten xostek tripak eta.* Orduko tonikia auxe zan: *Arrixakin jo tripan eta garbi*”. (María Igartua).

“Jentillak txiki-txikiak izaten ziala ta tripa aundixak esateben”. (Estefanía Arregui).

“Jentillak, Troskakoban, Aizkirriko koba esaten xaten koban, gerra denporan asko enterrauten zituen. An atxurrakin zerbait aztertu ezkeru, jentillen azurrak topaiten dira”. (Ignacia Erosarbe).

“Aizkirriko ezparruan il ziala azkenengo jentillak, pillia, entzuten neutsan aita jaunari. Gosiak il zituan. Oso altu ta igarrak ei zian. Erropak oso diferente josita, lur koloreko erropak eukiten ei zeuen aik. Orrek etorri ein eizian ona, orain gailleguak etortzen

dian moduan. Lan eiteko be ez eizian, gorputza ain baldarra, iarra ta indar gutxikoa zuten da. Berduria jaten ei eben. Azia ta babia ta souan arrapatzen ei zebena jaten zeben aek. Jakiña, negu partian emen berduraik ez da ta il ein biar. Neu be aitakin jentillen azurrak ikustera joan nintzan". (María Santos Maiztegui).

"Aizkirriko koban, Ama Birjiñie etorri aurretik, or bizi ei zian jentillok. Sekulako dibujoak daoz barruan. Labea, konfesonaixoa ta olakuak, troskazko dibujoakin". (Brígida Villar).

g) *Juanito Txitrularixa.*

"Juanito txitrulari abadia.

Au zan kazarixa. Mezako garaian bi txakurrek zelan ekarri zuten erbixa ate ondora, meza utzi ta joan zan erbixagana. Ta kondenaturik munduan dabil mendi altutik mendi altura, bera txistruka ta txakurrak zaunkaka ibilten dia. Ta gabian orain be txitrukek eta zaunkak entzuten dia. Askotan entzun diegu mendatik gabaz datozenei: Juaniko txistrulaixak gaur be korridu dau majo". (Agustín Beitia).

"Juaniko txistrularixa abade bat zan. Eta kasan edo eizian apesiño aundia eukana. Eta kazako txakurra eukan. Eta goiz baten mezia zelebraiten eguala txakurra etorren erbixa aurreti ta eliza aurreti pasau zan erbixa ta txakurra. Ori ikusi ebenian utzi mezia ta txakurren ondoren txitruka fiu ta fiu. Gero Jaungoikuak kastigau eben juizioko egunerarte alan ibilteko. Eta oin mundu guztian bueltaka dabil erbixa ta txakurra aurreti dituala. Ta batian emen ta bestian an txakurren zaunkia ta Juanikon txistua entzun eiten diala esaten dabe". (María Igartua).

Gure aita jauna.

"Mondragoen ferixia izan ta Aroztik gora etxera etorrela ba ietargixa ederra euen ta ietargitan txakurra zaunka, kaza txakurra ikusi euen ta Juanito txistulaixa eskopetiakin eta txakurrai txistu egiten otzain fiu ta fiu. Ori berak ikusitakua ietargitan, keixian, ietargixa altuan eguan.

Gabeko amaiketari alleau zan etxea ta dana sustautu izerditan. —Juanito dabil or kasan. Ta arek len be entzuta ei eukan baiña orduan beak be ikusi eta geo askok obserbau ei zeuen ori". (María Santos Maiztegui).

"Juanito txitrukaixak gutxitan entzuten da baiña neri tokaxat entzutia. Or faten da laino bat edo izango balitza bezelaixe. Xiiii, aiziak ataraten daun lako zaratia eruaten dau. I, au, i, au, fio, fio, entzuten da ta berealaixe pasaiten da. Abade bat izan oso kasaixa ta txakurrak elizara eruan otsain erbixa eta altzarreko denporan mezia itxi eta joan ei zan kazara ta gero Jaungoikuak

kastigau eben mundua mundu zan arte olaixe ibilteko". (Victoria Igartua).

h) *Su-txakurrak.*

"Batan batek, argixak urten dost esate euenian, su-txakurrak izango zian esaten eben". (Jesus Kortabarria).

"Jaumendiko tontorrean, Goienetxe aldien, Ubaon, Antzuegan ta, gabian agerketan zian argi batzuk. Orrek ziran sutxakurrak (aotik sua botate eben txakur batzuk) Joaten ziran oek arrapatzera, baiña ezin. Jaumendira joaten baziran, ara orduko beste lekuan agerketan ziran". (Graziano Anduaga).

"Kaletik gora gatozela, errekatik, Goienetxen aldamenean, Tella-poto esaten xakon tokixan sutxakurrak agerketan ziriala esaten eben. —'ta su-txakurrok zer ziran ba?— Izena badakigu, baiña zer ziranik ez.

Gure gurasoak esaten eben denporian kanbixuetan zelan agerketan zan su-txakurre". (María Ugarte).

"Izar-bustandunai be su-txakurrak xaten". (Jesus Kortabarria).

i) *Bildurgarri geiago.*

Itzala; Purgatoixoko animak; Lamia?; Moruak; Baltzunea; Demoniuak; Kalabera; Sugea; Ankagorrixok; Gauza itxusia; Serpientia; Gorrixok...

j) *Bildurgarrixen tokixak.*

Anboto; Gogormendi; Gaiztozulo; Andarto; Jaumendi; Geal-tzako lizuna; Sorgiñ erreka; Aketei; Kataoste; Arrikruzko lizuna; Arrikruzko zelaixa; Zapatako koba; Troska koba...

k) *Sorgiñ eta diabruen gaba.*

"Idulenzia gau orrek emuten dau errespeto aundixa. Idulenzia gaua errespetau ein biar dala esten daue. Jaungoikua preso egoten da egun orretan da orduan urtetan dabe sorgiñok". (Estefanía Arregui).

Bariku-santu gaua izango zan. Da aroz bat gabian etxe baten lanian ibilli ta bere etxera etorren. Ta bidean topau eban asto bat, ta erregliakin jo eben astoa bizkarrian. Ta astuak esan otsan: "Gaba gabezkuentzako eta eguna egunezkuentzako ta bakian dagonari bakian ixteko. Ta egun oneik, gure modukuendako". Kristo ildako denporan diabruak ibiltan dira ba". (Braulio Beitia).

“Ebaikotz santu egunean tiniebletara etorri bai anaia, eta gero ba etxerakuan, berandutxuan aterako zan bai ta ezin alleau etxera. Gero, alleau naiz orraitio! Larri alleau naiz; etorri ta etorri ta beti ikusten nintzan leku batian.

—Ze pasauxak ba? ta, ba, ni beti etorten ta ezin alleau etxea.

Ta geo gurasoak esan otsain: “Gaurko egunez goizago etorri bear da etxea, gaur diabruak ibilten dia ba”. (Margarita Arregui).

“Gure aita jaunak eta esateben Idulenzia egunean ganauak eta persona guztiak erretiraiteko illundu orduko demoniuan gaua dala ta”. (Juan Miguel Elorza).

Kolegialko zubixarena.

VI—Bildurgarrixen kontracoak

a) *Jesusen izena.*

“Oingo aldian bildurgarrixak lenao asko izate zian. *Jesus milla bider* esan da danak ezkutauten zian sorgiñak.

Uribarrin, Tuertotik kamiñura txarrixa iltera ixoian bein bat. Eta soinu joten! Baiña soiñu aundixa bai zelaixan ta *Jesus milla bider* esan eben ta danak ezkutau ixakon ta ezebe zaataik bez geixau”. (Brígida Villar).

Arrolako gizona ferixatik etorren puxka bat epelduta eta Urtiagainen sorgin pillia urten. —“Dantzan ein biogu” esan eutsen. —“Daigun, ba”... Jesus berak esan, eta danak ezkutau”. (Rosa Igartua).

b) *Kurtzea.*

“Anbotoko Señoria sua ta garra daixola etorten ei zan Gorgomendiko Gaiztozulora. Izugarrizko zaratak entzuten ei ziran Uribarritik. Kurtzie ipiñi ezkerozkoan ezta entzuten”. (Claudio Zurutuza).

“Fraidiak guutziak bedeinkatu zituen ezkeru, indar gutxiago dauke sorgiñ ta deabru ta olako gauzak. Sorgiñak eta oiek fraidiak bedeinkaziñoan asi ziranetik asko kendu dira”. (Ignacio Vergara)

c) *Letaniak.*

“Onek letaniak geitu diran ezkeror, ori sorginkeri ori gaztau ein dala entzun dogu, letaniak indar aundixa daukelako”. (Jenara Azcárate).

d) *Ama Birjiñia.*

“Ama Birjiña argitu zanien emengo bildurgarri guztixek izkutau ziran; alan esateban gure aita jaunek”. (Claudio Zurutuza).

“Naparroko erri baten, basoan, ibiltzen ziran neska mutil gaztiak. Sorgin batek, egunero egunero eurengana joan eta erakusten osten eskola txarra, esanaz gurasoen esanik ez egiteko ta abadiak be gezurrak esaten zituela ta okerrak egitia libre zala. Eta joan xaten emakume gazte bat esanaz sorgiñai kasurik ez egiteko eta gurasoei zintzo obeditzeko eta abadien esanak zintzo egiteko. Baña umiak ainbeste gaiztotu ziran eta ekarri zituen Arantzazura. Elizako atia zabaldu eta Ama Birjiña ikusi orduko, danak biatza luzatuta: Ene, an amatxo, guri esaten euskuna sorgiñari ez kasurik egiteko! Eta mirari orrekin naparrak joan ziran oso pozuta eta neska mutillak utzi zituzten sorginkeri danak. Au askotan entzun izan notsan neure aita jaunari”. (Graziano Anduaga).

“Ama Birjiña bera eruan eta gora etorri zan. Arek plazia gurago. Ama Birjiñeak arantza gaiñea.

Ama Birjiña bizitatzera etorten zian euskaldun garbixak. Arrikruzko santutxuan iru agurmaixa erresauta gora, Ama Birjiña Arantzazukoa dagon lekura, arkumatxua eskeintera. Ta gero gerrixan kordoitxu bat bi doblan egoten zian erresaiten Arantzazuko Amaren aurrian. Ta Ama Birjiñiaren onduan txoritxu bat kantari; zeru goitik zelako laguntasuna etorri”. (Mari Ugarte).

e) *Kutunak.*

“San Juan bedarrak,

Bedeinkatutako bedarrak izaten dira. San Juan egunian bedeinkatuten dia. Bedar askokin zendor bat egiten da. Lenengo erbasantia, bigarren sajontxu bedarra, artua, garixa, sagarra, madarixa ta orreik, babia, erruria ta aafixua, gero larrosa batzuk edergarri, bueltan espatriñak. Oneik eukiteituu bedeinkatuta etxian. Bei bat gaixotutakuan a osaketako ifinten xako beian, ganaua tapau bai, ta aren lurrunak artu. Ta trumoiak diranean igual. Sutara bota ta erre ta Santokristoa atara bentanara. Oreixak pasa-

eitiaitik, okerrik ein esteixen. San Juan egunian bedeinkatutako erruria ta aafixuakin egiten ziran kutunak. Medaillien modukoak, kuadrukoak. Gure ama defuntiak eiten eben Arantzazutik zendorra ekarrenian len lepuan eukona kendu ta erre ta berrixa ein. Da bein esa oskun aita jaun difuntuak: ein dotsue danori kutunak amak? Erantzun geuntsan: —bai. Ta,— pressixo bear dira orrek bestela Gaiztozulon pasau zana pasau eztein. Ta guk esan geuntsan: Zer pasau zan?

—Pastore bat joan zan lezera ardia ataratera eta erantzun Gaiztozuloko señoiak bere lagunai: —Akixok, akixok albaakixok.—Baiña ezin leikixok, aldian iakok erruria ta apixok”. (Andrés Lizarralde).

“Aafixuaz ta ogi bedeinkatutako apurtxu batekin da kutunak eiten zian personiak eamateko, txikixak eta aundixak.

Kutuna bustarrian be ibilten zan. Untxe be Urbixan asko ibilten dira ardixak kutunakin, euren kanpantxue dauen ardien bateri ipinten doste oñestuaatik eta oñastarriaatik. Urbixan asko ilten ditue olakoak. Ikaskin batzuk, barrankesak, txapel barruan kutuna ebalte euen”. (Andrés Lizarralde).

“San Bernardoko kutunak, batzuek evangelixuak dira ta bestiak kutunak ango bedeinkaziñuakin ta medallak be bai noberak eruateko. Monjak egiten edo ango dendatxuan egoten dia beintzat danok. Kutunak, orrek daukai, barruan belartxu batzuk bedeinkatuta. Olakuak eiten ditue Narbajako Barriako San Bernardon, norberak eruateko eskapulaixo moduan. Ebanjelixo liburutxuak itoian jartzen dia ganaua kuidau daixen. Kuartuetan ipinten dia San Bernardoren irudixak”. (Jenara Azcárate).

“Lenao Arantzazuko Sindikan erruriaz ta aafixuaz eindako kutunak ipinten osten ardixai lepuan, arran petralian.

Ganauen itoian be ipinten zian kutunak erruriaz ta aafixuaz egindakoak, San Juan egunian bedeinkatutakoak”. (Ladislao Odriozola).

f) *Beste bildurgarrixen kontrako gauza batzuk.*

Konjuruak; Evanjelixuak; Errudia ta aafixua; Eskopetia; Eibar; Txabea; Trikunarua; Beakatz kordia; t. a.

“Emen esaeria da, sorgiñak Eibarrek galdu dituala, pistolik”. (Simón Arregui).

“Bi artzain txabolan daoze, an etorri omen zizaien gauza itxusi bat etxabolara, eta esan ei otsain: Eguna egunezkuendako ta gaba gabezkuendako ta txabatxu bat baeukain atian ifinteko. Gero andik aurrera, txabatxu bat ipinten dabe artzaiak”. (Margarita Arregui).

“Triku narrua lau iltzekin josten eben arteiko atian gure aita jaunak, ardixen enfermedaderik etorri eztein. Onek meritua dauko ardixen enfermedadiarekin, esateban”. (María Santos Maiztegui).

VII—Gaitak eta gaitzen sendagarriak

a) *Begizkua.*

“Ardi edo bei bat edo ederra ezta? ta, ikusten da inbiixia artzen dau batek eta begizkua eiten xate ganauari. Ta gueztabela be egin leike ori, begizku ori. Orregaitik esaten da *nee begixak eztaiea gaitzik egin*”. (Juan Miguel Elorza).

b) *Begizko ura.*

Azpilletako Prantziskak emon euskun begizko ura (ur be-deinkatua izango zan) ba begizko gaixo ori kentzeko.

Ganaua neurtzekuan, eiten da, kordela artu ta tak, tak guutzia egin kordelakin ta mun ein kordelai ta *nee begixak ezteixola gaitzik egin* esaten da. (Juan Miguel Elorza).

c) *Gaizkiiña.*

“Personiari be ein leitekio gaitz ori. Personiarenari gaizkiiña esaten xate. Naparruan eguan gure amandria neska gazte zala ta an bi emakuma aserratu dia ta batai il biarra atorri ta barkaziua eske juan zan beste sano eguan ori. Eta barkaziua eskatuta bestiak begirakuna bat ein ta ezer erantzun barik il zan andri oi. Ta gero sano eguana etziola barkatu ta burutik endreau egin zan ta iñun errendiu ezin da oian lotuta ipiñi zuen eta bentanak eta iltzez josi ta ala euzela, gizon batzuek an zain bertan, olako zaata aundi bat entzun euen. Da ogekuak: zuek esaten dozue neri etzatala ezer etortzen, ta ontzi ta izara ta danak puskatu eiten zituen. Geo iltziakin jositako bentana oi zabaldua gelditu zan ta bost

atzamar markia petxuan agertu zakon emakume orri ta orduan esaten osten: Au ikusi ezazue, nola nagoan... ta bost atzamarren markak baltz-baltzak agertu zakon petxuan. Ta geo ba: -Gaizkiiña zala ta Barriako San Bernardok eukala ortarako birtutea ori kentzeko ta ara eruan biarko zala pentsau ta bost gizonen artian artuta eruan euen San Bernardoko eleizara. Ta ara eruan ta an mezia esan da benedeziñua bota otsaiñean bost gizonak bota zituan lurre-ra ta sano gelditu zan. Orduantxe konturatu zan nun ete zeuan. Ta gure amona bere illoba zan ta: —i ere emen al intzan? gure amonari. Ta gonai begira jarri zanian: —au ezton ba nire gonía, au ire gona barria izango den. —Bai, alaixe da, zeuria dana txikituta zendukazun ta.

Au da gaizkiiña. Barkatu ezak emoten dauan gaitza da, gorrotuak emoten dauan gaitza da”. (Juan Miguel Elorza).

VIII—Beste edosenbat yakintza gai

a) *Sandalli.*

“Kamiñotik Araotzera goazela, eskoatara dago koba bat: Sandalliko kobeá ta Santua San Elias.

Narbaxakoa da Santu ori, Kasa Iturrospekoa. Solteroa zan, mutil ona, ta gazteakin edo errespetoren bat eta egun baten pentsau eben il egin bear dabela, baiño bera be askar egongo zan. Gau batean erri ortako genteak estu artu eban arrika, eritu euen buruan emon eutsen arrikak ta Araotzera jo eben. Ta Araotzen ezion iñork aterik eregi. Gero Oñati aldera bazijoan gizajoa ta gabean tormenta bat egon zan da koba antxe sartu ta koba antxe il zan. Da orain Arabako gentea etorten da euri eske orra. Fede aundia eukiten dute santu orregan. Ta umian txaketak eta ekarten ditue familixe izan daixen edo. Ta euri eske etorri diranean iñoiz ez dia euri barik gelditu”. (Julián Madinabeitia).

“Narbaxatik bialdu in euen Sandali ta San Juanen paskatdu edo jatordu bat ein eben. Eta oin Narbaxako errixak San Juanea ekarten daue bi otxaba arda —lau litro arda— ta lau libra ogi, San Juanen bertan jateko. Au Aita San Eliasek berak Narbaxako errixai itxitako penitentzia da. Gero ortik kobara joan zan”. (Brígida Villar).

“Ta urik ezeukenari be ura ipinten iutsen, nunai, edozein lekutan jarten osten iturrixa. Liorte aundixa daonian Narbaxako errixa segidan etorten da orra erroatibaz, ta etxera orduko beti egiten doste eurixa. Nunbait alkantzu aundia dauko santuak”. (Brigida Villar).

“Legorte luzia danean. Narbaxakoak San Elias koba ortara etorten dia.

Ogi bategaitik saldu eben San Elias”. (Margarita Arregui).

“Narbaxatik Salbaterrara bitartian gaintxo bat dago eta an daoz arri batzuk biribil biribillak kurtzie daukonak. Mutikotan amabi urtegaz eta gero ogei urtegaz be joaten nintzan ni ara segiegaz garie ebatera, nik esaten neutsien arek arrixek zer ziran eta esaten eusten arek San Eliaseri arrika egindakoak zirala. San Elias ori Narbaxako errotako semia zala esaten eben. Emendik goazela mendi barrenien dao errota ori, Beltranetik beera, erri aldera. San Elias labradoria zan eta mezatarako abadiak josten ebanien, idixak itxi ta mezatara joaten ei zan eta idixok igual ibilten ei ziran. Narbaxakoak edo kanpokoak, ori eztakit, arrika bialdu eben. Olo arrautzan tamañukoak, zabaltxuagoak. Bide ondoko soluetan daoz arrixok. Gero San Eliasko kobara etorri ei zan, zein urtetan edo noiz nik eztakit. Arrika atara ezkerononora etorri biar, jakiña, ta orra etorri zan. Narbaxakoak ur eske etorten dia orain San Eliasera”. (Claudio Zurutuza).

San Elias be ekarri eben ona —esan euskun San Juango Maria Santosek— ogi bategaitik salduta. Narbaxarrai esan ta eurak be olaixe dala esaten dabe.

Lengo batean Narbaxara jatsi nintzan eta ango abade yaunari azaldu neutsan zelan niñoian San Eliasen barri billa. Barre baten ondoren auxe esan eustan: “Dichoso San Elías, quién les habrá metido a éstos tal cosa. Es verdad que como dice ud., éstos afirman que San Elías era de Narbaja, pero ya sabe ud. que San Elías...”, etc.

Narbaxako abade yaunari ez eutson grazi aundirik egiten San Elias kontu orrek. Gero esan eustan:

“Me han fastidiado estos hombres con esto de San Elías. Tienen aquí la costumbre de ir todos los años el día de San Elías a la cueva que ud. sabe; pues bien, por ir este día con ellos a dicha cueva, me daba el pueblo (al señor cura) la leña que necesitaba para todo el año: cortaban en el monte y me traían a casa. Este año, porque no les quise acompañar, me han quitado la leña”.

Gero abade orrek esan eustan zelan leenago etorten zan San Eliaseko santerua eta zelan eskatzen zituan:

“Aseite, sera y lus para el santo”. Ta bein batek auxe erantzun eiotsan: “Pues que se vaya pronto a la cama”.

Eroan nindun zaar batzuegana arek ekiezala San Elias orren barriak eta Aretariko batek auxe esan eustan: “Vivía donde Ortiz, allá se conserva la pila de agua bendita del santo. Antes, cuando veníamos de rogativas de San Elías, allí se rezaba el Rosario. Ahora se reza en el camino. Luego se echan unas cho-peritas. Cuando vamos a San Elías salimos en ayunas y en Espardineteta bebemos unos vasitos de agua en unos vasitos que llevamos para eso”.

Eta urrengoan asti geiagogaz joateko esan eusten eurek olako gauzatan asko ekiela ta urrengoan erakutsiko eustiezala: “Las piedras con que apedrearón a San Elías o, según otros, a Cristo nuestro Señor. Son unas piedras preciosas”.

“San Elias da orreik iru anai ziran. Bat San Adrianen dago, Adrian izango zan da. Bestia San Elias, ta bestia San Julian. Da oso ei zian gaiztuak eta amak esaten ostela alkar ikusiko eztauen lekura, irurak iru menditara bialduko ditula. Bat San Adrianera, bestia be San Eliasen dao ta San Julian berriz an, beko mendi puntan dao a be, Urrusulatik arutz. Eta San Elias arrika atara ein euen Narbaxatik gaiztua zalako eta geo santu egin zan. San Elias profeta oindio paradixuan dao bere kotxiakin eta ondio juizioko egunerako atzera etorri biar dabela, ori makiña bat aldiz entzun dogu. Eta orain Narbaxakueri, arrika atara ebelako, euria baiño lenago arrixa egiten doste”. (Ignacia Eros-tarbe).

“San Eliasera Narbaxakuak etorten dia urtero parkaziñuak eskaketara. Narbaxakuak arrika egin otsain bein eta orduan etorri zan orraixe kuebara”. (Victoria Igartua).

b) *Araoz.*

“Araotzen sortueria be jakingarrixa da.

Oñati “billa porzi” zan denporan, Oñatiko mutil batzuk, Bilbora jun ta lapurreta eta eriotza batzuk egin omen zituen. Eta Oñatiko buru egiten eban kondiari esan otsain andi, orrek gaizkilleak arrapau ta il egin biar ziala. Kondiak erantzun osten iltia baiño kastigu gogorragoa emango ziela. Or zeukala aitz bitarte bat eta arutz hotako zituala an bizitzeko ta an ilgo ziala berez. Arek berez il zian, baiña ondorena utzita. Orregatik esaten dute

Araoztarrak bandiduetatik sortuak diala. Ori askotan entzun degu". (Graziano Anduaga).

"Araoztarrak beltzak ei zian ta txatxarrak. Lenengo gizon lapur kuadrilla bat ei zian. Andrak Azkoititik ekarri ei zituen ostuta". (Julián Madinabeitia).

"Araotzen, neska bat kanpora ezkontzia pentsaiten ebenian, bere nobixua mutillakin "bota egunian" juaten zanian, Araozko mutillak makillakin bidera urten eta botia kendu eta makillatu egiten zituen.

Bota eguna oitura bat zan. Zortzi egun aurrez nobixua bere mutil lagunakin afaitera andra gaien etxera joaten zan". (Graziano Anduaga).

IX-Ipuñak

a) *Tartalorena.*

"Tartalo ori begi bakarra zan, eta indar aundikoa. Gizonak jaten zituan. Ugasabak bein bialdu eban kriadua Tartalo orregana karta bategaz eta karta barruan esaten eban kriadu orri despatxu emoteko edo, baiña kriaduak ez eikian kartak zer ipinten eban. Tartaloren lapikoari kriaduak begiratuta personien eskue ikusi eban. Billurre artu eban ordun kriaduek an garbituko ebala, baiña ezin iges egin atie itxia egualako. Burduntzien artu ta txast! Tartalori sartu eutsan begi bakarretik ta ezin topau ardixen artian. Orduan Tartalok atie zabaldu ta asi zan ardixek kontetan ta kanpora ateraten. Orduan kriaduak narru bategaz ardixen moduen jarri ta ardixe zalakoan urtetan itxi. Orduan kanpotik kriaduak: Eup! libre naok, libre naok!" (Félix Ugarte).

b) *Samartin.*

"Deabruai Samartiñek artua artu osten. Arto pillua eukain deabruak. Eta Samartiñek gura eben artua artu eitia eurak akordau barik. Eta Samartiñek jantzi zituan zapatak, nasaixak. Diabruak tontuak baiña Samartin ori be etzan.

Apostua egin euen arto pillia zeifiek pasau saltuan. Ta diabruak pasau eiteuen eta Samartiñek erdira salto eiteuen zapata naseixakin ta geo artua artu ein an zapatetan ta zapatak bete zituanian alto, beak ezin euela geiago ta. Geo Samartiñek ezeki-

xen artua noiz ereiten zan. Ba Samartin kontuan egoten zan deabruak noiz ereiteuen artua. Ta diabruak kantau eiteuen: "Elorritxua lorán dago, artua ereiten giro dago". Ta Samartin orduan enterau zan artua noiz erein bear zan. Ta gero berak erein euen ta gero andik zabaldu zan. Izena andik dauko artuak: artua. Au ezta ostua, artua baiño". (Ignacio Erostarbe).

c) *Peru ta Marixe.*

"Aik bizi zian ba, mixeixan koitauak. Sagardaua ei euken barrikatxo baten eta alako ortuxo bat andik azak jateko eta iuken txarritxu bat erositá, jenero ona zalako pagau iuen iru peseta, eta iges iutsen, ate zulutik urten da sartu xaten kañu-zulora ta andik topau ezin da ebilzela, egarritu. Eta asi zian sagardaua edaten, kortexua kenduta, eta bitartean auntzak sartu xaten ortura. Kortxua ezin topau ebillen prisan ta Peruk txakurraren bustana sartu barrika zuloan eta jun ziran auntzak ataraten eta txakurrak be bai. Aza danak jan osten auntzak, barrikatxuko sagardaua dana ustu xaten ta txarritxu oi ezkutau xaten kañu zuloan... gelditu zian koitauak txarritxurik pez, sagardaurik pez da azarik bez ta ezebe barik atzea. Ori sarritan entzuten gen". (Estefanía Arregui).

d) *Tanteluko andra gizonai jaso xatena.*

"Ba, soora joan bai, ta gabian berandu soan lanian ta kriaauk aspertuta lanian. Pentsauen usabak sustaitea eta joan zian basoa eta batac lurrean iñ en sua, eta besteak igo arbola baten gaiñea eta gaztaiñak erretako danboliñan eiñ eun sua ta iñen geo diar arbolati: —Satanas!

—Ze biok Barrabas? bestiak gaiñea.

Ta geo buelta erain tanbolin crri ta: —Judas, or soruan da-biltzan atso agurak eruan inpernura tarras.

Ta geo ordutik aurea goizau erretirau kriaauk eta eurak be bai". (María Ugarte).

X - Erantzunak

Oarra: Olango erantzunak oso ugari esan deustiez. Onako *zelebrekeriak* yakez batez be atsegin.

"Bein Jenaro Arenduikoari preguntau egin ei eutsen:

—Jenaro, zer barri?

Ta berak:

—Obeto izango giñake ezpalitz eskolarik eta dirua gordeteko bankurik eta plumarik ariñena bear litzake arroa bikoia. Ordunxe egiten deguna guretzat izango zan, bestela granuja gente orrek eramaten du dana”. (Julián Madinabeitia).

“Jaturabeko errotariaren erantzuna.

Franzizko oso zan zelebria. Errotaria zan. Ta zorruak eruan uruna berak ein da, ta zorruak ekarri uruna eiteko eiten eben.

Oiñatiko eskribaua —Benito Mokoroa— bein pasiora joan zan Jaturabera. Eta errotaria ikusi eueanean, esan eutsan oso txistosua zana jakin da:

—¿Qué hay, Francisco? Orain ee badabizu zuk jornala irabazteko modua.

Ta besteak kontestau ei eutsan:

—Ez, Jauna. Ni jornala irabazteatik ez, gosia daonai jaten emutiaatik.

Eta notaixuak kontestau:

—Eztakit nola izan ete leiken ori. Aitu al dezu sekula errotaririk zerura jun danik?

Da Franzizkok e, kontestau eutsan:

—Bai, jauna. Bat jun omen zan, ta zerutarrak ikaratu, errotariak zerura jutiaz. Eta ori papelean ipinteko eskribau eske asizian zeruan, eta ez euen billau”. (Andrés Lizarralde).

Kantuak be batu izan dodaz, baña,

Onenbestegaz naiko barri emon deutzuet Arantzazuko folklore-gaien biltzeaz. Agur, Yaunak.

VICTORIANO GANDIAGA, O. F. M.

Aita Omaetxebarriak du itza: Arantzazuri buruzko kanta zaarrez ari da. Nola metodologia bat baerrezkoa den bai onetarako ta bai estudiatzen den beste edozertarako. Badaudela Euskalerrian ez bakarrik Arantzazuko Ama Virgiñari buruzkoak, baita beste toki batzuetako Ama Virgiñaren gaiñean eta denak komeni litzake biltzea. Gero, bildutakoan arakatu aal izango dira ta bear bada noiztikakoa den bakoitza finkatu, historiatik datorrigun argiaz ere baliaturik. Erderaz izan da itzaldi au. Bukatutakoan amar minutoko atsedenaldia. Atsedenal dian Arantzazuko Graziano bertsolari zaarrak bertso auek bota zituen: